

ЕВРОСИЁ ИҚТИСОДИЙ ҲАМЖАМИЯТИ (ЕВРАЗЭС): МИНТАҚАВИЙ ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Юсупов Асомиддин Соатович,
ТДИУ катта илмий ходим изланувчиси, и.ф.н.
E-mail: a.yusupov@mail.ru

Аннотация: Айни вақтда жаҳон иқтисодиёти тизимида ўз мазмуни ва аҳамиятига кўра янги сифатга эга бўлган жараёнлар юз бермоқда. Бу, энг аввало, миллий хўжаликларнинг жаҳон хўжалиги тизимига интеграциялашаётганлиги билан боғлиқдир. Тақдим этилаётган ушбу мақолада муаллиф Евросиё иқтисодий ҳамжамиятининг ташиқил этилиши ибтидоси ва ривожланиш амалиётини тадқиқ этишда таниқли иқтисодчи олимлар ва сиёсатчилар томонидан олиб борилган илмий тадқиқот ишларини чуқур ўрганган. Шунингдек интеграция доирасидаги савдо-иқтисодий муносабатларининг ҳозирги ҳолатини таҳлил этиш орқали унинг келажagini экспериментал баҳолаган ва давр талабига мос хулоса ҳамда таклифларини берган.

Аннотация: В настоящее время в мировой экономической системе по своему значению и сущности происходят новые качественные процессы. Это, прежде всего, связано с ускорением интеграции национальных хозяйств в мировую хозяйственную систему. В предоставляемой статье автор глубоко изучил научные и исследовательские работы выдающихся ученых экономистов и политиков в целях исследования истории создания и практики развития ЕвразЭС. Соответственно анализируя современные тенденции торгово-экономических отношений в рамках интеграции, экспериментально оценил её будущего и дал соответствующие выводы и предложения актуальные требованию времени.

Abstract: At the same time, the system of the world economy is characterized by a new quality of its content and significance. This is primarily due to the integration of national farms into the global economic system. According to this presenting article, the author studied deeply the research works of well-known economist scholars and policymakers about the development of trade economies within the framework of Eurasian Economic Community, and made conclusions and recommendations in line with the time requirements.

Калим сўзлар: эркин савдо ҳудуди, ягона иқтисодий макон, божхона иттифоқи, иқтисодий интеграция, ягона божхона ҳудуди, ташиқи савдо сиёсати, савдо ютуғи.

Кириш

Маълумки, жаҳон мамлакатлари ўртасида юз бераётган савдо-иқтисодий муносабатларнинг замонавий тенденциялари – халқаро меҳнат тақсимооти ва ихтисослашув имкониятларидан самарали фойдаланиш масалаларини чуқур тадқиқ этиш зарурлигини долзарб масалага айлантирмоқда. Бундай шароитда

миллий иқтисодиётлар олдида жаҳон ҳамжамиятига самарали интеграциялашувни чуқурлаштириш орқали ташқи иқтисодий сиёсатни доимий такомиллаштириб бориш вазифаси туради.

Ўтган XX асрда ва XXI асрнинг дастлабки йилларида дунёда жуғрофий-сиёсий аҳамияти ва кўлами жиҳатидан ноёб ўзгаришлар рўй берди. Бундай ўзгаришлар бетакрор бўлиб, улар нафақат мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорлик соҳасида юзага келган муносабатлар механизмини қайта баҳолаш зарурлигини, балки вужудга келган туб ўзгаришлар халқаро тузилмалар билан ўзаро алоқаларда ва уларнинг фаолиятида иштирок этганда мутлақо янгича ёндашувларни ишлаб чиқиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Зеро, мамлакатимизнинг Биринчи Президенти И.А. Каримов 2010 йил 12 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидлаганларидек: “...ҳар томонлама чуқур ўйланган аниқ мақсад ва устувор йўналишларни ўз ичига олган тараққиёт дастури ва уни амалга ошириш стратегиясига эга бўлган мамлакат ва халқ пировард натижада муваффақиятга эришади” [1].

Ҳозирги замон жаҳон иқтисодий ривожланиш амалиёти миллий иқтисодиётларни юксалтиришда фақат ўз кучига таяниш тамойили кам самара беришини кўрсатмоқда. Бундай йўл иқтисодий ва ижтимоий ривожланишга тўсқинлик қилиши баробарида миллий ресурслардан нооқилона фойдаланиш [11. с 15.] ва пировард натижада эса бозор иқтисодиётини барпо этиш жараёнини қийинлаштиради.

Халқаро экспертларнинг фикрича, «иқтисодий интеграция миллий иқтисодиётларнинг иқтисодий ўсишига таъсир кўрсатувчи динамик ривожланувчи жараён» [23. р 178-179.].

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар муваффақияти, кўп жиҳатдан, жаҳон ҳўжалиги тизимига мақсадга мувофиқ тарзда интеграциялашишга, айниқса, ҳудудий жиҳатдан яқин мамлакатлар билан савдо-иқтисодий муносабатларнинг ривожланишига боғлиқдир. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А. Каримов таъкидлаганларидек, "МДХ доирасида интеграцион алоқаларнинг чуқурлашуви ва ушбу мамлакатлар ўртасида тенг ҳуқуқли ўзаро манфаатли муносабатларнинг ривожланиши мазкур ташкилотга аъзо ҳар бир мамлакатда амалга оширилаётган ислохотлар муваффақиятини белгилаб берувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади" [2. 2-б.].

Шу нуқтаи назардан МДХ доирасида савдо-иқтисодий муносабатларни иқтисодий интеграциянинг муҳим кўриниши ҳисобланган ягона божхона иттифоқи доирасида ривожлантириш, унинг ташкилий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда.

Экспертларнинг таъкидлашича, Евросиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврАзЭС) собиқ совет маконидаги анчайин омадли ва истиқболли интеграция лойиҳасидир. Мазкур тузилма собиқ СССРнинг тарқалиши муносабати билан ташкил этилган янги мустақил давлатларнинг МДХ доирасидаги интеграциялашув йўлидаги саъй ҳаракатларининг ҳосиласи бўлди.

Тарихан 1995 йилда Россия ва Белорусия ўртасида имзоланган «Божхона иттифоқи тўғрисида»ги битимга асосланган ва кейинчалик ўз таркибига Қозоғистон, Қирғизистон ҳамда Тожикистонни бирлаштирган Евросиё иқтисодий ҳамжамияти, ўзининг шаклланиш тарихи ва ривожланиш амалиётига кўра, шубҳасиз ҳозирда жаҳон ҳамжамиятининг диққат маркази турмоқда.

Шу жihatдан мазкур илмий мақолада автор 1994 йилда Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон ўртасида ташкил этилган Марказий Осиё «ягона иқтисодий макони» нинг Евросиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврАзЭС) га бирлашиб кетганлигининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий шарт-шароитларини экспериментал кузатувлар асосида чуқур таҳлил қилган ва унинг замонавий ривожланиш амалиётини илмий жihatдан тадқиқ этган.

Илмий мақолада кўтарилган тадқиқот мавзусининг долзарблиги яна шу билан жизоҳланадики, Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувининг замонавий босқичида Марказий ва Евро Осиё маконида жойлашган кўшни мамлакатлар билан интеграциялашув йўлида юзага келган мавжуд муаммоларни ҳал этишнинг муқобил вариантларини аниқлаш талаб этилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий интеграция жараёнлари ривожланишининг назарий ва амалий жihatлари хорижий иқтисодчи олимлардан: Lan Clark, Bagga R., Urwin D., Allen J. Scott, M.Cini, I.Mc. R. Axtmann, Дж.М.Кейнс [10], П. Самуэльсон, Р. Вернон, М. Портер [13], Ж. Сакс, А. Маршалл [3], П. Кругман [16], Д. Хикс, Ф. Хайек [17] ва бошқалар томонидан чуқур тадқиқ этилган.

Н.А. Галаева ва Б.М. Махмудовларнинг келтиришича иқтисодий фанларнинг классиклари А.Смит, Д.Рикардо, Д.С.Милль ва Ж.Б.Сейлар, ҳозирги замон иқтисодчи-олимларидан С.Харрис, Э.Хекшер, Б.Олин, П.Самуэльсон, С.Линдер, В.Леонтьев, М.Портер, Ф.Перу ва Г.Мюрдаллар мамлакатлар, халқлар ва жамиятлар ўртасидаги халқаро меҳнат тақсмотини иқтисодий интеграциянинг асоси сифатида баҳолаганлар [15. 203-б.].

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида миллий хўжаликларнинг жаҳон иқтисодиёти тизимига интеграциялашуви муаммолари, МДХ доирасида савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантириш ва интеграция жараёнларини чуқурлаштириш масалалари А.Киреев [4], А.Евдокимов, К.Семёнов, В.Шумилов, И.Фаминский, Е.Авдокушин, В.Колесов [12], В.Покровская [9], В.Соколов, Б.Фомин, Ю.Шишков, А.Эльянов сингари МДХ олимлари томонидан атрофлича ўрганилган.

А. Карева рус иқтисодчиси В.М. Шумиловнинг «халқаро иқтисодий интеграция» терминига оид изоҳини келтиради: «Халқаро иқтисодий интеграция мустақил давлатларнинг кенгайтирилган иқтисодий ҳудуд яратиш мақсадида бирлашуви жараёнидир [24].

МДХ мамлакатларининг интеграцияси бўйича мутахассис Н.К.Исингарин халқаро иқтисодий интеграцияни давлатлар ва ҳудудлар хўжалик ҳаётининг байналмилаллашуви (интернационаллашуви) деб баҳолайди [26].

Яна бир рус иқтисодчи-олими А.Поповичнинг фикрича энг содда қилиб тушунтирганда «халқаро иқтисодий интеграция» - бу икки ёки ундан ортиқ

миллий иқтисодиётлар ўртасидаги иқтисодий чегараларни олиб ташлашдир[25].

Мазкур муаммоларнинг назарий-методологик асослари, шунингдек Ўзбекистоннинг жаҳон хўжалик тизимига интеграциялашуви жараёнида унинг МДХ доирасидаги савдо-иқтисодий алоқаларини янада ривожлантириш муаммолари республикамиз иқтисодчи олимларидан: С.Ғуломов [19], Н.Тўхлиев [15], Д.Ахмедов, А.Абулқосимов [21], Н.Сиражиддинов, Б.Исломов, А.Бедринцев [5], А.Ишмухамедов [6], А.Исожонов [7], А.Расулев [18], А.Алимов, Э.Трушин, ва бошқалар томонидан атрофлича тадқиқ этилган.

Шунга қарамадан, жаҳон хўжалиги алоқалари ривожланишидаги янги тенденцияларни ҳисобга олган ҳолда МДХ доирасида савдо-иқтисодий муносабатларни ягона божхона иттифоқи шаклида ривожлантиришнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари, Ўзбекистон ва МДХ мамлакатлари ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқаларни такомиллаштириш асосий йўналишларнинг ҳали етарли даражада ўрганилмаганлиги мазкур илмий мақолада танланган мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот методологияси сифатида дедукцион ва индукцион фалсафий боғланиш, тадқиқот объектини танлашда sampling, тадқиқот йўлини белгилашда reliability ва validity, тадқиқот стратегиясини белгилашда кузатиш, эксперимент, архив тадқиқот ва бошқа услублардан унумли фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар

XXI аср шубҳасиз, халқаро муносабатларда бутун дунё камраб олинадиган аср бўлади. Бундай шароитда интеграция ва халқаро ташкилотларда суверен давлатларнинг иштирок этишини кенгайтириш жараёнини фақат тарих тақозоси деб эмас, балки айрим минтақалар кўламида барқарор иқтисодий ўсишнинг қудратли омили сифатида қараш лозим.

Мамлакатимиз ҳукумати жаҳон ҳамжамияти билан кенг кўламда интеграциялашган замонавий демократик давлатни қуришдан иборат стратегик вазифани ҳал қилар экан, минтақа кўламида интеграция жараёнларини ривожлантириш масалаларини ҳал қилишда илгари Совет Иттифоқи таркибига кирган мамлакатлар ўртасидаги муносабатларга алоҳида аҳамият бериб келди.

Айниқса, МДХ мамлакатлари билан икки томонлама ҳамкорликни ривожлантириш масаласи Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви стратегиясининг энг муҳим тамойилларидан бири сифатида номоён бўлди.

Маълумки, МДХ 1991 йил декабрда ташкил этилган бўлиб, ўтган йиллар мобайнида унинг таркибидаги мамлакатлар икки томонлама ва кўп томонлама шартномалар орқали ўзаро фойдали ҳамкорлик алоқаларини бир мунча ривожлантириш имкониятига эга бўлдилар. Бироқ кўп жиҳатдан МДХ ўзининг бугунги ҳолатига кўра уни ташкил этиш вақтида кўзда тутилган ғояларга мос келмаган мўрт тузилма сифатида номоён бўлди. Бунга сабаб, қабул қилинган қарорларнинг МДХ доирасида бажарилишини таъминлайдиган механизмларнинг чинакамига амал қилмаганлиги бўлди.

Марказий Осиё доирасидаги интеграцияга келадиган бўлсак, у ўзининг алоҳида хусусиятлари билан ажралиб туради. Марказий Осиё мамлакатлари интеграциясига асосий пойдевор 1990 йил Олма-Ота шаҳрида Қозоғистон ва Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг “янгиланган Иттифоқ доирасидаги миллий иқтисодиётларнинг интеграциялашуви механизмини жорий этиш учун зарурий шарт-шароитларни яратиш тўғрисидаги” келишувига мувофиқ қўйилган эди.

1991 йил 14 августда Тошкентда халқ хўжалиги аҳамиятига эга бўлган умумий муаммоларни ечишнинг ягона йўллари кидириб топиш борасида республикалараро маслаҳат Кенгашини тузиш мақсадида битим имзоланди. Бироқ СССРнинг парчаланиб кетиши ва янги мустақил давлатларнинг ташкил топиши муносабати билан мазкур ташкилотни амалда ривожлантириш имконияти бўлмади.

Шунга қарамасдан янгича сиёсий-иқтисодий шароитда Марказий Осиёдаги интеграция жараёнлари тўхтаб қолмади. Бунга сабаб, Иттифоқнинг маъмурий-буйруқбозлик тизими орқали шакллантирилган механизмлар ҳамон амал қилиб келаётганлиги баробарида тармоқлар миқёсида ихтисослашув ва меҳнат тақсимоти ўз таъсирини кўрсатиб келди. Бироқ бу пайтда технологик, хўжаликлараро ва савдо алоқалари бир оз кучсизланиб қолганлигига қарамасдан минтақавий меҳнат тақсимоти таъсирида Ўзбекистон Тожикистондаги 58та тармоққа тегишли маҳсулотлардан фойдаланиб келса, ўз навбатида Ўзбекистон ҳам Тожикистон иқтисодиётидаги 78та тармоқ учун ўз маҳсулотларини етказиб берар эди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Туркменистондан 43та тармоқ учун маҳсулотларни қабул қилгани ҳолда 62та тармоқ учун маҳсулотларни етказиб берар эди, Қирғизистон бўйича эса бу кўрсаткич мос равишда 56 ва 54 тани ташкил қилар эди [21]. Худди шундай ҳолатни Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида ҳам кузатиш мумкин эди.

Янгича прогматик шароитда ўзаро муносабатларни шакллантириш зарурати пайдо бўлганда 1992 йилнинг 23 апрелида Бешкекда Марказий Осиё ҳукуматлари бошлиқлари анжуманида Баённома (Протокол) имзоланди. Бунга кўра томонлар минтақа иқтисодиётини таркибан қайта қуриш, давлатлараро Инвестиция фонди ва Инвестиция банкини яратиш, шунингдек баҳо механизмини шакллантириш борасида баҳамжиҳат сиёсатни амалга ошириш соҳасидаги чора-тадбирларни мувофиқлаштириш учун ҳужжатлар лойиҳасини таклиф этдилар.

Ўтган бир неча йиллар мобайнида шу нарса аниқ бўлдики, фақат алоҳида соҳалар ва мажмуалар доирасида интеграция жараёнларини ривожлантириш ўзининг юқори самарасини бера олмади. Масалан, ғалла, пахта, энергетика, сув ресурслари бўйича тармоқ комиссияларини яратиш борасидаги саъй ҳаракатлар амалда ижобий натижаларини таъминлай олмади. Экспертларнинг таъкидлашича, минтақа кўламидаги интеграция анчайин кенг камровли бўлиши ва мавжуд муаммоларни бир жойдан туриб ҳал этишни талаб қилади.

Мавжуд масалаларни қўшма ҳал қилишга бўлган биринчи уриниш 1993 йилнинг 29 июлида амалга оширилган бўлиб, бунда 1994-2000 йилларга мўлжалланган иқтисодий интеграцияни чуқурлаштириш чора-тадбирлари

тўғрисидаги ўзбек-қозоқ ҳукуматлари ўртасидаги Олма-Ота битими имзоланди. Мазкур ҳужжатда икки республиканинг хўжаликлараро ҳамкорлигини такомиллаштириш, саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларини барқарорлаштириш, хомашё, материаллар ва ёқилғи энергетика ресурсларидан оқилона фойдаланиш, илмий-техникавий салоҳиятни ривожлантириш масалалари кўзда тутилди.

Дарҳақиқат, Марказий Осиёдаги қардош халқлар муштарак тарихи, маданий анъаналарининг бирлиги, турмуш-тарзи, тили, маънавияти ва руҳий жиҳатлари орқали бир-бирига ўхшашлиги билан изоҳланади.

Марказий Осиё давлатларидаги мавжуд сиёсий, иқтисодий, маданий, экологик муаммолар ҳам кўп жиҳатдан бир-бирига боғлиқдир. Бу минтақа ҳамма вақт ҳам муайян кўринишдаги интеграцияни номойиш қилиб келган.

Юзага келган шароитга асосан 1994 йил 10 январда Тошкентда Ўзбекистон ва Қозоғистон ўртасида ягона иқтисодий маконни вужудга келтириш тўғрисида шартнома имзоланди. Ушбу шартнома Ўзбекистон билан Қозоғистон ўртасида товарлар, хизматлар, капитал, ишчи кучининг эркин ҳаракатланишини, баҳамжиҳат кредит-ҳисоб-китоб, бюджет, солиқ, нарх, божхона ва валюта сиёсатини ўтказишни кўзда тутган эди.

1996 йил 16 январдаги Бишкек учрашувида Қирғизистоннинг, 1998 йил 26 июнда Тожикистоннинг ҳам бу шартномага қўшилганлиги Марказий Осиёдаги ўзаро яқинлашув ҳамда савдо-иқтисодий жараёнларининг чуқурлашувида янада катта исиқболлар очиб берди.

Умуман олганда Марказий Осиё *«ягона иқтисодий макони»* нинг пайдо бўлиши санасини 1994 йил 30 апрелдаги Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон ўртасидаги Чўлпон-Ота шартномаси билан боғлаш мумкин.

Марказий Осиё республикаларининг интеграциялашуви учун ҳақиқатдан ҳам бир қатор дастлабки шарт-шароитлар ва сабаблар бор, албатта. Булар жумласига мамлакатлар иқтисодий ривожланиш даражасидаги ўхшашликлар, ижтимоий-иқтисодий муаммоларнинг бир хиллиги, ягона транспорт-энергетика коммуникациялари, сув захираларидан оқилона фойдаланиш масалалари ҳам киради. Бундан ташқари, ушбу минтақада яшаётган барча халқлар учун муштарак бўлган экологик муаммолар ва сиёсий таҳдидлар ҳам мавжуд.

Бундан ташқари, Марказий Осиё республикалари ўз ишлаб чиқариши кўламида тайёр маҳсулотларнинг 2/3 қисмини ишлаб чиқарган тақдирда ҳам минтақа кўламидаги интеграция хусусида гапирмаса ҳам бўлар эди. Шунинг билан бир қаторда улар экспортида асосан хомашё маҳсулотларининг улуши юқори бўлиб, мазкур республикалар, хусусан Ўзбекистон ҳам ўз ички имкониятларига таянган ҳолда уларни тўлақонли равишда қайта ишлаш имкониятига эга эмас. Шу сабабли минтақавий интеграцияни ривожлантиришнинг бир қатор объектив тенденцияларини кузатиш мумкин.

Маҳсулотларни қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотлар яратиш бир қатор давлатлар даражасида амалга оширилар экан, ўз-ўзидан кўп томонлама ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш зарурати юзага келади. Экспертларнинг фикрича, икки томонлама ҳамкорлик ҳар доим ҳам самарали бўлавермасдан, эришилган битимларнинг аксарият қисми бажарилмасдан

қолиб кетади. Бунда томонлар ҳар хил сиёсий ва бошқа сабабларга кўра ҳукуматлараро имзоланган ҳужжатларни ижро этишдан бош тортадилар ёки унинг механизмларини амалга оширишда сусткашликка йўл қўядилар. Бу каби ҳолатлар нафақат Марказий Осиё интеграцияси кўламида, балки 2000 йилнинг октябрь ойида МДХдаги беш мамлакат - Белоруссия, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия ва Тожикистон томонидан ташкил этилган Евросиё иқтисодий ҳамжамияти доирасида ҳам кўп бор кузатилди.

Шунга мувофиқ 2005 йилнинг октябрь ойида Санк-Петербургда бўлиб ўтган МДХ ҳукумат раҳбарлари учрашувида Марказий Осиё ягона иқтисодий макони Евросиё иқтисодий ҳамжамиятига бирлашди. 2006 йилнинг 27 январида Санк-Петербургда бўлиб ўтган саммитда Ўзбекистон расман мазкур ташкилотга аъзо бўлиб кирди. Ўтган қисқа вақт давомида ғарб ва шарқнинг иқтисодий ва сиёсий манфаатларида муштараклик кузатилди. Ўзбекистоннинг мазкур ташкилотга аъзо бўлиши унинг минтақа кўламидаги ва унинг ташқарисида ҳам обрӯ-эътибори ҳамда таъсир доирасининг ошишига олиб келди.

Бугунги кунда Евросиё иқтисодий ҳамжамияти энг самарали фаолият кўрсатиб келаётган ташкилотлардан бирига айланди. Мазкур ташкилот доирасида босқичма-босқич божхона иттифоқини шакллантириш масалалари қараб чиқилмоқда. Ҳозиргача божхона таърифларининг 60 %га яқини бекор қилинган бўлиб, яқин истиқболда унинг миқдорини 75 %га етказиш ёки 12 минг турдаги товарларга нисбатан қўлланилиши режалаштирилган [27].

Ҳамжамият раҳбарларининг талабларига мувофиқ 2006 йилнинг охирига қадар Божхона Иттифоқини ташкил этиш мўлжал қилинган эди. Бироқ бундай қонуният Ўзбекистоннинг ўз миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлининг янги босқичи талабларига тўлиқ жавоб бериши зарурлиги талаб этилади.

Евросиё иқтисодий ҳамжамиятининг энг муҳим тамойилларидан бири-аъзо давлатларнинг ўзаро ички ишларига аралашмасдан туриб фуқароларнинг ҳамжамият доирасида визасиз кўчиб юришини таъминлаш, таълим соҳасида эришилган ягона тартиб-қоидаларга амал қилиш, савдо-иқтисодий муносабатларни замонавий босқичга олиб чиқишдан иборатдир. Айниқса, ҳамжамият доирасида Ўзбекистоннинг Россия Федерацияси билан нефть ва газ, энергетика, машинасозлик ва бошқа бир қатор тармоқлар бўйича ўзаро муносабатларини жонлантираётганлиги миллий иқтисодиётнинг ривожланиши ва мамлакатда янги иш ўринларининг яратилишида муҳим қафолат бўлиб ҳисобланади.

Жаҳон бозорида хомашё товарларига бўлган нархлар динамикасининг ўзгарувчанлиги шароитида Россиянинг “Газпром” ва “Лукойл” компаниялари билан ҳамкорликда янги нефть ва газ конларини қидириб топиш, бу маҳсулотларни қазиб олишдан тортиб қайта ишлаш ҳамда яроқли маҳсулотлар сифатида экспортга чиқариш борасида ҳукуматлараро жиддий ёндашувлар мавжуд.

Табийий бойликларни қайта ишлаш бўйича ҳеч бир мамлакат ўз ички имкониятларига таянган ҳолда уларни қазиб олиш, юклаш, транспортларда

ташиш ҳамда айирбошлашгача бўлган босқични тўлақонли амалга ошириш имкониятига эга бўлмайди. Бу ерда давлатлараро иқтисодий манфаатлар уйғунлигига устувор аҳамият бериш зарур. Масалан, “Газпром” Ўзбекистон ҳудудидаги нефть-газ соҳасига йўналтирилган инвестициялари ўрнига аниқ белгиланган нархларда газ жўнатмаларини қабул қилиш кафолатига эга бўлади. Бу эса компаниянинг барқарор ишлаши, истиқболдаги ривожланишини аниқ режалаштириши ва маҳсулот экспортидан қатъий валюталардаги даромадларни ишлаб топиш имкониятини юзага келтиради. Ўзбекистон ҳам Россиянинг транзит газ қувурларидан фойдаланиш орқали кафолатли нархларда ўз газини халқаро бозорларга экспорт қилишдан манфаатдор бўлади. Бундан ташқари, Евросиё минтақаси жуғрофий ва геоиқтисодий жиҳатдан шундай жойлашганки, бу ерда кўшни мамлакатларнинг юзага келган масалаларни ўзаро ҳамжиҳатликда ҳал этишини талаб этади.

Евросиё иқтисодий интеграцияси ўз ичига мавжуд қонуний ҳужжатлар ва бир қатор чора-тадбирларни ўзаро мувофиқлаштириш зарурлигини талаб этади. Евросиё иқтисодий ҳамжамиятини таъсис этиш тўғрисидаги шартномада ҳам Ҳамжамиятнинг Божхона иттифоқи ва ягона иқтисодий маконни шакллантириш жараёнини самарали амалга ошириш, иштирокчи давлатларнинг жаҳон иқтисодиёти ва халқаро савдо тизимига интеграциялашувидаги фаолиятларини ўзаро мувофиқлаштириш учун ташкил этилганлиги тўғрисида фикр юритилади.

Ҳозирги пайтда Беларусь, Қозоғистон ва Россия Федерацияси ўртасида амал қилаётган Божхона иттифоқи – ягона божхона ҳудудини ташкил этиш тўғрисидаги замонавий келишув бўлиб, у 2007 йилнинг 6 октябрида Душанбе шаҳрида имзоланди ва 2010 йил 1 январидан бошлаб ягона божхона ҳудудини йўлга қўйиш бўйича ишлар бошлаб юборилди. Бу даврда Бож иттифоқи бўйича қатор халқаро келишувлар ратификация қилинди. 2010 йилнинг баҳорида аъзо давлатлар раҳбарлари ўртасида келишмовчиликлар юзага келганлигига қарамасдан, 2010 йилнинг июлидан бошлаб Божхона кодекси Россия, Беларусь ва Қозоғистон ўртасида қўлланила бошланди [27]. Кейинчалик ушбу иттифоққа “ЕврАзЭС”нинг бошқа аъзолари – Қирғизистон ва Тожикистоннинг ҳам қўшилиши мўлжал қилинган. Ҳозирда Украинани ҳам қўшиш борасида қизғин тортишув ва музокаралар бўлиб ўтмоқда.

Экспертларнинг таъкидлашича, Бож иттифоқи Қозоғистон учун иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Мамлакат олдида янги бозорларнинг эшиклари очилади. Капитал ва ишчи кучи оқими кўпаяди. Бу ўз навбатида иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг кучли омили бўлиб ҳисобланиши мумкин. Боз устига рақобатбардошлик даражасининг ҳам сезиларли даражада кенгайиши, умумиқтисодий динамикага ижобий таъсир кўрсатади ва бож иттифоқига аъзо давлатларнинг инфраструктура, экология ва бошқа соҳалардаги кенг қўламли масалаларни ҳал этишдаги ҳамкорлигини кенгайтиради. Қозоғистон Президенти Н.Назарбоевнинг фикрича, Бож иттифоқи дунё энергетика ва буғдой бозорида етакчи ўринларни эгаллаши ҳам мумкин [28].

Ҳозирги пайтда бу давлатларнинг умумий ЯИМ ҳажми – 2 трлн. АҚШ долларида ортиқроқни, умумий товар айланмаси эса 900 млрд. АҚШ долларида ортиқроқни ташкил этади [27]. 2015 йилдан эътиборан Божхона иттифоқини яратишдан Россия - 400 млрд. АҚШ доллари, Белорусь ва Қозоғистон – 16 млрд. АҚШ долларида даромад кўриши мўлжал қилинган [28].

Шу билан бир қаторда салбий томонларни ҳам четлаб ўтиб бўлмайди. Хусусан, Россия Федерациясининг иттифоқ таркибидаги мутлақ иқтисодий доминантлиги Қозоғистон учун ўз иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилишда қийинчилик туғдиради. Ягона тарифнинг амалга киритилиши билан Қозоғистон импорт божларининг 17626 тасидан 5044 тасини оширишига тўғри келади. Шу муносабат билан Қозоғистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигида йиллик инфляциянинг 0,5-0,7% га ошиши кутилмоқда [28].

Бундан ташқари, Иттифоқда Қозоғистон Россия ва Белорусиядан пастрокда туради, чунки ҳар иккала давлатнинг иқтисодиёти нисбатан бири-бирига яқиндир. Бундай шароитда Қозоғистон компанияларининг энг кучлиларигина рақобатга бардош бера оладилар. Фикримизча, Қозоғистон учун энг асосий фойда, бундай шароитда ишлаб чиқарувчилар чет эл корхоналари билан бир қаторда фаолият кўрсатиш орқали микроиқтисодий рақобатбардошлик эффектини намоён қилиш имкониятига эга бўладилар ва ЖСТга аъзолик босқичи ҳамда аъзо бўлиш жараёнида ушбу афзаллик халқаро рақобатбардошликнинг муҳим устунига айланиб боради.

Хулоса ва таклифлар

Айни пайтда, Евросиё иқтисодий ҳамжамияти доирасида ҳал этилиши зарур бўлган устувор вазифалар орасида ташқи савдо, божхона ва иқтисодий сиёсатни, ижтимоий-гуманитар ва ҳуқуқий масалаларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Ҳамжамият томонидан амалга ошириш зарур бўлган устувор фаолиятлар тўғрисида тўхталганда, айниқса мамлакатлараро устувор мақомга эга бўлган ташқи савдо ва божхона сиёсатига асосий эътиборни қаратиш лозим. Хусусан, 2012 йилнинг бошидан Ҳамжамият доирасида интеграциянинг янги босқичи - Ягона иқтисодий макон(ЕЭП)ни яратишга ҳамкорлар томонидан алоҳида эътибор қаратилаётганлиги, бунда Божхона иттифоқи ҳудудида ягона тариф ҳамда нотариф тизимларнинг босқичма-босқич жорий этилиши, махсус ҳимоя, антидемпинг ва компенсацион чораларнинг қўлланилишига муҳим аҳамият бериб келинаётганлигини алоҳида таъкидлаш зарур.

Бизнингча, пухта ўйланган ташқи савдо ва божхона сиёсатининг амалга оширилиши нафақат Евросиё иқтисодий ҳамжамияти доирасидаги интеграциянинг янги босқичга кўтарилишига, балки аъзо мамлакатларнинг халқаро савдо жараёнларида фаол иштирок этишида ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бу йўналишда ҳал қилиниши лозим бўлган вазифалар орасида қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин:

- мамлакатлараро тўлақонли эркин савдо режимини жорий этиш;
- ягона божхона тарифлари ва тартибга солишнинг ягона нотариф усулларини жорий этиш;

- товар ва хизматлар савдосининг умумий қонун-қоидаларини жорий этиш ва уларнинг иштирокчи давлатлар ички бозорларида амал қилишини таъминлаш;

- иштирокчи давлатлар томонидан ЖСТ ва бошқа халқаро иқтисодий ташкилотлар билан ўзаро муносабатларни ўрнатишда ягона келишилган ёндашувларни ишлаб чиқиш;

- ҳамжамият ташқи чегараларида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш ва бошқалар.

Бизнингча, аъзо давлатларнинг Жаҳон Савдо Ташкилотига интеграциялашуви билан боғлиқ позицияларни мувофиқлаштириш масаласи ҳам Ҳамжамият олдида турган энг муҳим вазифалардан биридир.

Маълумки, халқаро иқтисодий интеграцияни ривожлантиришнинг энг асосий шартларидан бири – иштирокчи мамлакатлар томонидан амалга ошириладиган ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг ўхшашлигидир [8. 51-б.]. Шу жиҳатдан, Евросиё иқтисодий ҳамжамияти доирасида амалга оширилиши мўлжал қилинган иқтисодий сиёсатнинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш зарур:

1. Миллий иқтисодиётларни баҳамжиҳат модернизациялаш жараёнини амалга ошириш.

2. Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бўйича қўшма лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш. Бу ўз ичига қуйидаги масалаларни қамраб олиши мумкин:

- валюта-молия тизимларининг бир хилда амал қилишини таъминлаш;
- ишлаб чиқариш соҳалари ва тадбиркорлик фаолияти учун тенг шарт-шароитлар яратиш;
- халқаро транспорт хизматлари ва логистик тизимлар умумий бозорини шакллантириш ҳамда унификациялаш;
- умумий энергетика бозорини шакллантириш ва бошқалар.

3. Ижтимоий-гуманитар соҳаларда: миллий таълим тизими ҳамда минимал ижтимоий стандартлар билан таъминлаш миллий тизимларини мослаштириш; фан ва маданиятни ривожлантириш; Ҳамжамиятга аъзо давлатлар фукароларига унинг барча ҳудудларида таълим ва медицина ёрдамини олишда тенг ҳуқуқга эга бўлишини таъминлаш сингари чора-тадбирларни амалга ошириш мўлжал қилинган.

4. Ҳуқуқий соҳада эса: миллий қонунчиликларни бир-бирига яқинлаштириш ва мослаштириш; Ҳамжамият доирасида умумий ҳуқуқий маконни яратиш мақсадида иштирокчи давлатлар ҳуқуқий тизимларининг ўзаро таъсирчанлигини таъминлашдан иборатдир.

Юқорида зикр этилган чора-тадбирларнинг барчасини Ҳамжамиятга аъзо мамлакатлар манфаати нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш, шубҳасиз иштирокчи томонларнинг ягона **“консенсус”**ларга эришиши орқалигина руёбга чиқиши мумкин. Зеро, халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида интеграция жараёнларининг макро даражаси – иқтисодий сиёсатни

давлатлараро мувофиқлаштириш орқали ҳудудий миқёсда сифат жиҳатдан янги иқтисодий муҳитни яратиш демакдир.

Жаҳон ҳўжалиги тизимининг замонавий ривожланиш босқичида сайёрамиз кўламида 20 дан ортиқ халқаро иқтисодий бирлашмалар мавжуд бўлиб, жаҳон ЯИМнинг 2/3 қисми, товар ва хизматлар айланмаси ҳамда инвестицияларнинг асосий қисми ана шу бирлашмалар ҳиссасига тўғри келади[14].

Экспертларнинг фикрича, макро даражада ана шундай интеграция гуруҳларини ташкил этиш, пировард натижада миллий ҳўжаликлар кўламида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, юзага келган ижтимоий номутаносибликларни бартараф этиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси//Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. //Инсон ва қонун, 2010 йил 16 ноябрь, №48.

2. Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. // Президент И.А. Каримовнинг 2005 йил мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2006 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасидаги маърузаси. - Т.: // Халқ сўзи. 2016 йил 11 февраль. №29 (3828). - 2-б.

3. Маршалл А. Principles of economics. London-Kembridge, 1890.

4. Киреев А. Международная экономика. 1998.

5. Бедренцев А. Узбекистан в мирохозяйственных связях: интеграционное взаимодействие. 1999.

6. Ишмухамедов А., Юсупов А. Миллий ва халқаро иқтисодиёт. Дарслик. 2005.

7. Исожонов А. Проблемы обеспечения экономической безопасности в условиях глобализации.//Международные отношения, №3. 2006.

8. Юсупов А. Интеграция иқтисодий ҳамкорлик гарови.//Бозор, пул ва кредит, №3-4, 2001, 51-б.

9. Покровская В. Организация и управление ВЭД. 1999.

10. М.Кейнс Дж. Общая теория занятости, процентов и денег. 1996.

11. Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития. //Мировая экономика и международные отношения. № 2, 2000. - с. 15.

12. Колесов В.П., Кулаков М.В. Международная экономика: Учебник. – М., 2004.

13. Портер М. Конкурентоспособность наций. – М., 1991.

14. Мировая экономика: Учебник/Под ред. Проф. А.С. Булатова. 2005.

15. Галаева Н.А., Махмудов Б.М. Международные экономические отношения: учебное пособие. –Т.: ТФИ, 2003. -203 стр.

16. Тўхлиев Н. Ўзбекистон иқтисодиёти. – Т., 1994.

17. Кругман П. Международная экономика.; П. Самуэльсон. Экономика. В 2-х. т. - М.: Алгон, 1992.
18. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. - М.: Экономика, 1992.
19. Расулев А.Ф. и др. Узбекистан: внешнеэкономическая деятельность и интеграция в мировое хозяйство. – Т.: Узбекистан, 1996.
20. Ғуломов С.С. ва б. Жаҳон иқтисодининг замонавий глобаллашуви. 2002.
21. Узбекистан: внешнеэкономическая деятельность и интеграция в мировое хозяйство. – Т.: Узбекистан, 1996.
22. Абулқосимов Ҳ. Иқтисодий ҳавфсизлик. Академия. 2006.
23. The Global Competitiveness Report 2002-2003. p. 178-179.
24. Карева А. Международная экономическая интеграция и её современные формы. <http://fb.ru/article/37554/ekonomicheskaya-integratsiya>
25. Попович А. Интеграция: теоретические аспекты. <http://fmp-gugn.narod.ru/pop2.html>
26. Роджер Федерер. Евразийская экономическая интеграция в рамках СНГ (международно-правовые аспекты).http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1306:2012-06-15-07-36-28&catid=1:eurasianintegration&Itemid=1
27. www.wikipedia.org.ru
28. http://www.stat.kz/digital/selskoe_hoz/Pages/default.aspx
29. http://www.stat.kz/digital/selskoe_hoz/Pages/default.aspx